

Много чега везаног за овог актера историје, поглавара Цркве и уједно једног од највећих писаца српског средњег века и даље остаје у сфери недореченог. Мало чега од оног поменутог и познатог може се оценити као јасно и „завршено“ (ако се тако нешто уопште може окарактерисати). Од Данилове ране младости деценијама се његов живот преплиће са животом краља Милутина током његове дуге владавине од четири деценије, што је код владара редак случај. Тако се дешава све до Милутинове смрти (1321). С обзиром да Данило пише и краљево житије после свршетка краљевог живота, та веза јерарха и писца траје и током Милутиновог загробног живота. Још од Милутиновог преузимања власти у Дежеву (1282) одвија се низ догађаја код којих ни њиховим савременицима много чега није било познато ни јасно. Односи се то пре свега на околности Милутиновог преузимања власти од старијег брата Драгутина, неспособног (по житију) да даље води државу. Одмах искрсава питање, да ли је пад са коња стваран догађај или је у питању стилска фигура, коришћена и у другим сличним приликама и настала са циљем да се избегне повест о „нестрпљењу“ јачег и његовој жељи да дође на власт. У продужетку каснији аутори праве претпоставке о могућим или вероватним условима и договорима између болесног и новог владара. Да ли је у питању неки дефинитивни чин или се ради само о извесном привременом решењу. Лако је касније, кад је познат исход Драгутинове болести/повреде коју је он преживео и залечио се тако да би у наставку могао да врши дужност владара. У време самих догађаја није морало да изгледа тако. Окружење забринуто за опстанак државе тражи постављање новог владара да би се избегле непосредне опасности времена. Тада се води рачуна о изласку из кризе и не могу се правити планови о некој будућности.

Прошло је већ седам деценија од појаве чланка М. Динића о односима Драгутина и Милутина који се и у данашњој литератури сматра основним и незамењивим текстом кад је реч о питањима везаним за ову тематику. Кроз протекле године од тада, разним и бројним поводима разматрања струке се везују и ослањају на ову студију у толикој мери да је она стекла ауторитет и углед изворног материјала. Са колико оправдања се чини тако показате време које је пред нама.

Нејасностима око начина презимања власти (1282) током целог даљег живота краља Милутина мора се придодати и низ других које се не разрешавају ни његовом смрћу после 40 година (1321). Следи питање његових бракова који се при постојећем стању извора не могу ни побројати, пошто се за неке од њих само претпоставља да су

могли постојати, али сасвим поузданих вести о томе нема. Долази питање оружаних сукоба, било оних да би се одбили напори спољашњег непријатеља (о тежини ситуације говори чињеница да је и седиште Црквене управе у Пећи, која се налази у самом центру земље, било угрожено да буде разорено). Ту су и освајачки походи усмерени углавном на југ земље. Тешко би се могло рећи да су то била „освајања“. У тим областима већином је живео српски народ и саме области су у више наврата раније већ биле део српске државе. Ратовало се некад и уз учешће краља Драгутина, а некад и без њега – једна чињеница где се не може тачно рећи о чему је реч. На такво стање се надовезују и сукоби Драгутина и Милутина међусобно, опет нешто о чему се не може са неком извесношћу сигурније говорити, пошто се о томе јавља на различите начине.

Да невоља, без које се овде не може, буде већа, долазе и сукоби са сином Стефаном услед његовог покушаја побуне. Гневни отац и владар га ослепљује (привидно или потпуно) и са породицом прогони из земље. На крају ипак тако тешко кажњени син, не без тешкоћа, биће у прилици да наследи оца у вођењу земље...

„Сва напред писана житија краљева српске земље, сва састависмо доведе, и опет после њих наумисмо, колико нам буде могуће у Господу, да и неке мале повести житија проговоримо о светитељима који су пређе били.“ Тако гласи уводни део поглавља о биографијама архиепископа у зборнику који је уједно и „премост“ између два његова дела (у данашњем виду). Како би зборник изгледао у Данилово време и како би био од њега замишљен, при оваквом стању испитаности изворне грађе које је нажалост још увек више бедно него што би наговештавало близину неког завршетка. Недоумица има и у првом делу где се говори о животима краљева, а шта се тек може рећи о „неуравнотеженом“ односу према појединима од архиепископа. То се у првом реду односи на необично кратко житије архиепископа Саве II (1263-1271), који је уједно брат владајућег краља Уроша (обојица су синови Стефана Првовенчаног). По инерцији се узима да је Сава (Предислав) наводно најмлађи син Стефана Првовенчаног, пошто су прва три сина били владари (Радослав, Владислав, Урош). Међутим, краљ Урош је био најмлађи од своје браће. Дотакнуто питање је двоструко, пошто је Савино житије, као трећег архиепископа смештено између опширних житија архиепископа Арсенија и Јоаникија, нема разлога што би у том случају Сави било посвећено мање пажње без обзира на његово порекло. Кад се има на уму да је поменути архиепископ уједно и краљев брат, значи члан владајуће куће, питање додатно добија на тежини. Уколико би се нашло начина да се на њега одговори, била би то велика помоћ за решавање осталих енигми везаних за обај Зборник. Постоји идеја да су поједина житија у почетку била у облику посебних свезака. Из, за сада, необјашњивих разлога та свеска са Даниловим житијем је загубљена (?), што се дешавало

и у мирним временима српске државе или, с обзиром на посебне дилеме везане за живот овог поглавара писац је у својим плановима за ово дело нарочито посебну пажњу (негде на крају рада), али се то није остварило, што такође није јединствен случај.

Можда је погодно овом приликом подсетити на проту Матеју Ненадовића. У описима догађаја из 1803. прота обећава да ће накнадно говорити о често помињаном писму његовог оца кнеза Алексе, што је дахијама дало повода за познату сечу кнезова те и следеће године. Колико се зна, прота то обећање није испунио, што говори његов син Љуба, издавач „Мемоара“. Могло би се навести низ примера где писци говоре о својим намерама да пишу дела на извесне теме, где се на томе се и остане.

У настојањима да се реконструишу послови у процесу стварања зборника (1375) аутори истичу и постојање извесних „интерполација“ редактора/кодиколографа у различитим деловима затечених текстова. И овде треба истаћи да не постоји сагласност међу ауторима који делови су интерполирани накнадним уношењем, нити у ком обиму је то вршено. Помињане су пропуштене прилике да се постојећи текстови попуне одговарајућим радом. Убрзо су стигла времена кад се то није могло урадити.

У вези са култним списима око краља Милутина помиње се (са колико оправдања) и имењак архиепископа Данила II, такође писац патријарх Данило III (1394), коме се приписје састављање службе краљу Милутину. За разлику од Савиног биографа Теодосија који највероватније ради у време прве половине владавине краља Милутина, који тврди и нетачно и немогуће, да је Сава посвећен у Цариграду (који тада држе Латини), од стране патријарха Германа. У синаксару који се приписује патријарху Данилу Сава би био посвећен од патријарха Манојла Сарантина што би била тачна вест.

Средином 19. века под утицајем казивања оба Савина биографа који говоре да је Сава рукоположен од Германа тај чин везују за прву годину столовања овог јерарха (1222). Крајем истог века појављују се штампана писма охридског архиепископа Димитрија Хоматијана, где се Сава већ маја 1220. помиње као архијереј. Та чињеница је принудила српску науку на „повлачење“. Посвећење Саве се од тада везује оквирно за 1219, што не значи да то није могло да буде и неку годину раније. Тек у новије време се стало на становиште да је оснивање Српске Цркве извршено у две фазе, тако да сведочење старих писаца и помен патријарха Германа нису без основа.

Чињеница да оба Савина биографа Доментијан и Теодосије посвећење Саве повезују са патријархом Германом била је разлог да врхунски ауторитети српске науке устврде како у томе биографи „греше!“ Дешава се тако због тога што се аутори успутно баве низом питања и не успевају да уђу у срж проблема. Треба доста труда да се уђе у питање литерарног поступка Савиног биографа. Он је суочен са ризиком да му се као

хагиографу замери што је изашао из оквира свога жанра и постао хроничар (Х. Г. Бек). Да би избегао ту претњу, писац прибегава вештини спајања више догађаја у један – тако није постао ни хроничар, али се није огрешио ни о чињенице/истину. Слично је урадио и кад говори о начину настанак манастира Жиче. Оно што значи само завршетак њене раније започете па услед тешких прилика заустављене градње, он је представио као процес целокупне градње, од самог темеља...

Кад је реч о Данилу настаје утисак да је пред нама значајна величанствена личност. Боље упознавање прилика квари тај утисак. Како је могуће да један монах са својим братством успева оно што Византијска држава није у стању – да заустави разорно деловање разбојничких Каталана. Колико у тој причи има реалнога, а у којој мери је присутно „претеривање“ писца Даниловог житија? Да буде тако делују неки моменти његовог понашања – дојучерашњи хиландарски игуман који је уз пуно енергије, жртве и акције чувао Свету Гору од разбојника Каталанске компаније, повлачи се у „тишину“ карејске ћелије која претпоставља други тип људи. Стога не чуди да се ту није дуго задржао. Одлази у земљу где обавља низ важних послова од општег значаја. Отуда не изненађује залагање Милутина што настоји да после архиепископа Саве III на чело Цркве доведе толико заслужног човека, како за њега лично, тако и за целу државу. Околина као да се плашила управо од тако нечег. Данила је доживљавала као сувише моћног и утицајног. Ни то није једини случај да се тако деси при избору Црквеног поглавара. Зато је радије прихваћено да поглавар буде мање моћан човек. Са друге стране, због таквих догађаја Данило оставља утисак разочаране особе и „изневереног“. Његова дотадашња бањска епархија је укинута, а Данило добија на управу хумску епархију, која опет се из необјашњивих разлога представља да је у необично тешком стању, што њеног новог епископа чини додатно незадовољним и отуда се више среће и помиње на путу Атос – Србија и обратно, него у својој области.

Прво кратким боравком на челу бањске, касније вољом владара, укинуте епископије, а потом добијању хумске епископије као „утешног“ решења, Данило постаје први познати пример „трисепскопа“ у Српској Цркви, што је у оно време била ретка појава. Иначе, у Српској Цркви на водеће место архиепископа се доспевало и из монаштва и из епископата. Први је на место поглавара из епископата доспео дотле хумски епископ Сава II.

И као такав, Данило не престаје да на разне начине буде користан заједници у оба вида (и Цркви и држави). Највећа му је заслуга измирење Милутина са по његовом наређењу ослепелом и прогнаном сину који је вољом владара боравио у Цариграду. Ту је несумњиво у првом реду велика заслуга тадашњег архиепископа Никодима, али је ипак

најтежи део посла припао Данилу који је то по општем очекивању успешно извео. Кад је све пажљиво испланирано, требало је приступити хировитом краљу са конкретним планом.

После краљеве смрти (1321) као и смрти архиепископа Никодима (1324) у новим приликама Данило за околину даље није представљао „опасност“, а земљи је био потребан управо такав способан човек. То је општа појава у кризним моментима, без обзира на личне односе окружење са непогрешивом тачношћу на водеће место доводи најспособнијег појединца. Тако се десило и сада.

Преко Дубровачких аката зна се да општина предвиђа за српског краља поклон од 500 номизми док за архиепископа се одређује трошак од 50 јединица. То значи да је у очима савременика однос моћи и утицаја владара и поглавара 1:10, што вероватно уз сав поражавајући утисак који може на неког да учини није далеко од реала.

У литератури се радо истиче како је титуларно име „Стефан“ резервисано за владара из Немањине династије. Такве тврдње се срећу без јаче аргументације и ослоња у изворима и стога би било потребно дуже на томе задржати и „озбиљније“ поткрепити. На сличне тврдње се наилази и кад се прати историја још неких држава.

Извесно је да зборник не потиче само од Данила, он је дело више лица настало деценијама после Данилове смрти, збирно названих „Данилови настављачи“. Овде треба рећи да аутор последњег дела у зборнику у коме би требало видети и последњег Даниловог настављача представља потпуну супротност главном зачетнику и писцу зборника, самом архиепископу Данилу. Насупрот главном писцу који се труди да у оквиру могућности жанра житија (које нису велике) каже највише што се може. Према сведочењу осталих извора то се није десило, па чак не би ни могло да се деси. Несвесно злоупотребљава поверење истраживача које се поклања главном писцу и разорно делује на резон српске науке кроз последњих 150 година. Под његовим утицајем се осуђује и преувеличава проглас царства и патријаршије, изведен од цара Душана (1350). Услед недовољног познавања црквене проблематике, од стране аутора црквени сукоб између Цариграда и Пећке патријаршије (ако га је било) подиже на ниво проклетства (анатеме), што Византија никада кроз својих хиљаду година постојања није чинила, иако је било више тешких прилика и повода да тако уради (?). У односу на друга стања Душанов поступак не даје повода ни приближно за тако нешто. Душан је на челу самосталне државе, као што је и архиепископ на челу самосталне Цркве. То што је краљ решио да краљевину прогласи за царство и од архиепископа - патријарха не погађа у начелу никога. У најгорем случају могао је да неко тај акт српског владара не призна у међусобној комуникацији...

Уобичајено је гледање на средину 14. века као на „врхунац“ успешног напретка српске државе. Пре би се могло рећи да таква оцена припада првим деценијама 14. века. У то време темља није угрожена неким претњама споља, што се одразило и на њено економско јачање, што је опет омогућило толики замах задужбинарства каквог није било ни пре ни после тог времена. Потом, краљ се налазио у сродничким односима са цариградским двором као зет владајућег цара Андроника II. Био је то најповољнији моменат да се на „природни“, најбезболнији начин дође до царске и патријарашке титуле. Сваки други начин и под другим околностима донео би са собом мање или веће потресе. Колико се зна, Милутин није ни помишљао да уради тако нешто.

Непуне три деценије након Милутинове смрти његов унук краљ Душан се одлучује да прогласи патријаршију и царство. То је морало да доведе до извесних потреса који се одвијају у поднебљу повремених ратовања са Византијом, независно од тог чина.

Колико је познато у матичној области Србије не постоји појам „манастирић“ (превод грчке речи „монидрион“). У Србији постоје манастири, на чијем челу је игуман, и његови метоси (на челу је иконом). Појам „манастирић“ је везан за Византију и одатле је ушао у српско писање. Не зна се ни како би по српским одредбама такав манастирић требало да функционише (?). У време пуне слободе Србија има само петнаестак манастира, распоређених по територији целе државе, и њихов углед је велики. После проширења државе у време Милутина као да почиње поигравање установама. Наводни манастири мањег обима постају „метоси“ равни са својим дојучерашњим метосима (филијалама) па чак и метоси других метоха, а не као установе директно потчињени неком великом манастиру. Тако настаје „ланац метоха“ чији однос се није могао потпуно одредити, што води у низ унутрашњих сукоба који ће трајати до пада земље. Долази до сукоба због нерешених имовинских односа у области права и обавеза између житеља различитих обитељи, где заинтересоване стране не презају од стварања фалсификата. Иде се дотле да се у циљу веће убедљивости лажног акта врши и уништавање изворног списка.

Особина времена састоји се у томе што светитељски пар отац Симеон и син Сава се чешће представљају као заједно насликани, за разлику од ранијег времена – на сликама се срећу одвојено. За овакву заједничку представу оснивача државе и Цркве текстуалну основу представља химнографско дело писца Теодосија – три заједничка канона и похвално слово Симеону и Сави (ту не постоје „ограничења“ у погледу броја стварања и насловљавања таквих списа – канони, похвална слова састављана у оквиру неког од осам напева/гласова) и у том погледу се могло наставити и даље. Управо пример стварања личног односа Теодосија могао се и треба да буде пример за остале старе писце да

разгранају свој рад, а не да га сведу на највише могућ скроман оквир. састављањем само једног списка).

При раду на српској књижевности никад се не сме сметнути са ума да су домаћи писци скоро занемарени (осим ретких изузетака). Уместо тога, роман о Александру Великом (Александрида) познат у око двадесет преписа, о којима као по правилу ништа конкретно не знамо – околности настанка, где, од кога или записи о неким читаоцима. Популарност романа је толика да у оквиру његове опште историје постоји посебна редакција позната као „Српска Александрида“.

У литератури се говори о постојању извесних односа два стара писца Доментијана и Данила. Обојица у бар делом свог живота била везана за Свету Гору и Хиландар. За Доментијана култура антике као да не постоји. Антика је одживела свој живот, остварила извесна достигнућа и тиме завршила своје, изгубила разлог постојања. Она је као људска творевина ограничена, без могућности да се веже за вечност. Данило не размишља тако. Он се одушевљава оним што му нуди Александар и ову личност уводи у своје дело, бар као пример за поређење. Касније ће то чинити и неки други српски писци.

Зборник *Животи краљева и архиепископа српских* настаје око 1375. као у условима рата. Тешко је ту говорити о постојању неког плана. Ради се насумице (баш као да је по неодређеном начину рада и по односу према стварности радио писац житија патријарха Саве IV). Садржај кодекса делује као неки мозаик недореченог. Пропуштена је прилика да се у делу сажме историја свог времена на одговарајући и достојанствен начин. Сви неопходни услови су постојали – писци, изворна грађа, слобода рада. Били су то последњи дани кад је тако нешто постојало. Само за неку годину све ће бити друкче – на првом месту је релативизован појам слободе кад је стање државе ближе окупираном него пуној слободи, а потом сви остали почињу да се губе. Данас се то зна! Питање је да ли је тако било и онда кад земља улази у предворје вишевековног ропства...

Столовање Саве III (1309-1316) у потпуности је обухваћено временом Милутинове деценијске владавине. Са друге стране, тих седам година је време највеће градитељске делатности, што значи да овај архиепископ обавезно мора бити са тиме повезан. Према „белешци“ из зборника се овом поглавару се не би скоро ништа знало. Више се на његово име наилази по повељама – нажалост ретко у оним у чију изворност се не сумња, него у оним које на разне начине доспевају у област повезану са спорним на разне начине. Некада је Данило спреман да буде наследник болесног поглавара. Сада, по гашењу бањске епархије, очекивало се да ће бити на месту архиепископа Саве, али се десило друкче.

Суштински гледано, велики део од онога што је написано о српској књижевности одаје утисак успутно урађеног, насталог поводом извесних пригодних датума, него што би

било резултат дужег рада и удубљивања у суштину тематике. Додуше, и у тим случајевима не би било могуће више рећи, али се у постојећем стању „пригодност“ према извесним годишњицама осећа, па и намеће.

Градња извесног храма не може се свести на период од једне године. Стога је тешко и незахвално говорити о датовању. То у још већој мери постаје отежано у приликама вишеструко упоредне градње, као што се то дешава током друге декаде овог века.

У условима „добре воље“ може се рећи много више него што би сведочења извора то допуштала и што и умерени критицизам то налаже. О исписивању повеља на зиду храма може се говорити као маниру Милутиновог времена. Нажалост, само у неколико случајева ти текстови су сачувани. Из познатих примера види се да не постоји извесно конкретно место где би се ти текстови исписивали. Може се претпоставити да су такви исписи постојали и у неким другим храмовима, али су услед оштећења живописа они нестали.

Житија настају после смрти својих „јунака“, дакле у време кад је познат „исход“ догађања. Ту се живот одвија као осмишљена, планска активност – без трагања за правцем рада, без лутања, колебања, разочарења...

Говори се о везама писаца Доментијана и Данила, и могућим утицајима старијег на млађег. Млађи Савин биограф Теодосије (око 1300) и Данило су у знатној мери савременици. Ту се тешко може говорити о неком утицају. Изворно Теодосијево дело – о чијим разлозима настанка не знамо ништа – је у великој мери зависно од старијег Савиног биографа. Оно постаје популарно тек после претпостављене ревизије текста житија од Теодосија, уношењем два накнадно написана централна поглавља житија (стицање самосталне Цркве и краљевства), где се тврди и оно што је немогуће. Измена је прилично грубо изведена и оставља више утисак механичке него органски изведене измене, мање приметне, накнадне интервенције. Огледа се то и по томе што се при читању јасно види да биограф зна ко је у Цариграду и пре у после поменутих догађаја око стицања Црквене и државне независности да би се у средишту тих збивања тврдило оно што је немогуће – Савино посвећење у Цариграду. Повезаност архиепископа Никодима (1320) са том делатношћу треба тражити у чињеници да Никодим своје повеље саставља управо по тим деловима Теодосијевог текста где се тврди немогуће. Тако Теодосије постаје „званична верзија“ српске историје. Као да није било препрека да се овако „прилагођен“ текст житија од околине великим делом усвоји, што ставља велики упитник на менталитет људи тог времена.

У односу на понашање ондашњег човека, у ново време постоји сукоб науке и сведочења извора. На више места је речено како је Немања у Расу одступио са престола 1195, док у данашњој литератури се то веже за 1196. Затим, исто тако на више места се говори о 1200. години као времену смрти монаха Симеона у Хиландару, док већина аутора тај догађај ставља у 1199. годину. Сличне недоумице се јављају и кад је у питању време и начин подизања Граца.

Прва позната реакција на такав „сателитски“ рад Теодосија у односу на Доментијана долази од стране непознатог читача/преписивача који узнемирен због толике сличности два списка одлучује да из наслова избаци помен Теодосија – како се дотле цело дело приписивало Теодосију – и почетну формулу сказано/списано (која је јединствена и спорна до данас) и сведе на једноставни облик „Списано Доментијаном“. Тако Теодосије не би био независан писац већ само творац једне верзије основног Доментијановог текста. Две верзије наслова живе упоредо и редукована као прва доступна долази у руке издавача 1860.

Како би тек (непознати) преписивач/редактор реаговао да је пред собом имао изворни текст Теодосијевог списка – оног пре ревизије из времена Никодима; кад је одлучио да из већ ревидираног текста Теодосијевог житија изостави његовог име и задржи само име старијег писца Доментијана?

То што се понешто зна о времену живота Доментијана није заслуга науке. Одговарајуће податке (1253 и 1264) даје нам поговор самога писца. Код млађег Теодосија не постоји ништа налик томе. Зато је о Теодосију могуће само „оквирно“ говорити, што се кроз протекло време од два века једино и чини. Његово деловање везује се за време око 1300. Убрзо долази „ревизија“ Теодосијевог описа. Најстарији познати препис потиче од монаха Теодула (1336), где је „потпуни“ наслов дела: „Сказано Доментијаном, списано Теодосијем“. Редиговани наслов без помена Теодосија потиче из каснијег времена.

На основу садржине Теодосијевог списка можда је могуће донекле претпоставити разлоге његовог настанка, али без неке сигурности или јединственог општег става. Дело је наручено – још увек се не зна од кога – из могућег разлога што је Доментијанов спис прилично „одсутан“. Ту писац пише као да говори више за „себе“ него за читаоца/слушаоца. Зато је код Теодосија толико важна привидна брига за читаоца. Ипак, нажалост, само привидна. Писац оставља утисак да конкретизује казивање старијег биографа, али се то дешава само у навођењу општих физиолошких детаља, уобичајених и добро познатих у различитим ситуацијама. Скоро да нема примера да он уноси неки нови факат који би представљао допуну казивању старијег писца Доментијана. Тако он више „заводи“ будућег читаоца него што проширује казивање старијег биографа.

Кад је у питању Данилов књижевни рад и ту нисмо у бољој ситуацији него код Теодосија. О личности Даниловој се прилично зна – ни приближно онолико колико та личност заслужује – али о времену и начину његовог књижевног рада се не зна ништа. Ништа се не може рећи о „радионици“ овог писца, што је код старих писаца честа појава. Тако се ништа не може рећи ни о времену кад је Данило писао своја дела. Каснији аутору тај рад стављају у различите године. Непознат је и начин његовог рада – да ли при писању мисли на неку целину или само саставља појединачна житија? Аутори се не слажу ни у погледу обима Даниловог рада, односно нису сагласни у томе који делови стварно потичу од Данила, а шта се има приписати његовим настављачима.

У текстовима се често среће формулација како је нешто трајало или „чекало“ да се догоди „много времена“ чак и у оним приликама кад се нешто догађа што није могло да траје „много времена“ или, што је чешћи случај, где се са друге стране сазнаје да нешто није могло да траје толико дуго да би се могло дефинисати као много времена. Говори тао о менталитету човека оног времена и онда кад је он писац или само кад је читалац, иначе би писац морао да води више рачуна о „осетљивости“ свог будућег читаоца.

Велика је оскудица изворне грађе за време српског средњег века који не траје дуго – свега око два века. За ту појаву као да нема објективног оправдања. Ако се Теодосијев спис могао сачувати у десетинама преписа (количини која се броји), што се то не би могло да деси и са осталим списима... Свођење знања о неком књижевном делу код Срба најчешће је условљено само једним јединим преписом. Код Срба скоро да је то правило. У Византији су прилике у том погледу далеко повољније и зато је византолозима (који потичу из целог света због великог интересовања учених широм глобуса за стару грчку културу) у неупоредиво бољем положају и већ кроз задње векове настаје низ студија, према могућностима периода, везане управо за онај период, 13. и 14. век кад постоји и српска држава.

Током рада се увиђа колико је више недореченог у односу на јасно и поуздано изнето. Оно што је затечено од изворне грађе у различитом виду (а то су остаци остатака) кроз дуго и уходано понављање намеће утисам који се кроз време све више укорјењује, да је оно сачувано уједно и целовито. Све ређе се помишља и трага за оним што је нестало без трага, а према извесним параметрима морало је да постоји.

И поред тако тешког стања изворне грађе сме ли се говорити о извесном „оптимизму“ везаном за Милутина и Данилову епоху?! Ако се српска прошлост упореди са мрачном ноћи често управо ово време оставља утисак „светлости муње“ у тами. Чести су случајеви да се о нечему зна само онолико колико су поменути у вестима из овог

времена – о ономе шта је било пре или како се живот поменутих случајева одвијао касније остаје непознато!

Данило постаје у земљи хиландарски игуман вољом краља, што се од појединих сматра као преседан: међутим, по Жичкој повељи где се манастир Хиландар убраја у „краљевске“ уз Студеницу, Рас, и Градац убраја у „краљевске манастире“. То значи да би и српски краљ имао неку улогу при постављању настојатеља светогорске обитељи. Познато је да није могуће саставити потпуни каталог хиландарских игумана. То исто се може рећи и за списак прота целе Свете Горе, као и за игумане осталих атоских обитељи. Из тог разлога није могуће детаљније говорити о начину избора и постављања хиландарских игумана.

У запису рашког епископа Григорија са Крмчије настале његовим трудом (1305) владајући јерарх се зове „Јевстатије Други“ (1292-1309), што значи да одредница „други“ уз помен архиепископовог имена припада већ оном времену и није производ аутора из новог периода. Тим поводом треба рећи да је необично да се један епископ сретне у улози преписивача неке књиге.

Вредно је истаћи и одвијање процеса коме је деловање Данила знатно допринело. У своје време Сава, и поред живота на Атосу у од Византије добијеном Хиландару, настоји да српски народ учини што мање зависним од Византије. За разлику од Грузијског манастира на Атосу, насталом око два века раније од српског Хиландара у далеко повољнијим околностима од оних које су Срби имали Ивирон никада није био потпуно самосталан манастир у коме би живели искључиво Грузини, што је било чест разлог унутрашњих трвења међу монасима различите националности. Хиландар је био увек манастир српских монаха. Слично је Сава радио и при стварању српског номоканонског зборника (Законоправило/Крмчија) у циљу што потпуније независности Српске Цркве. Углед зборника је био велики и неокрњен кроз векове. И поред свих несрећа које су пратиле српску књижевност, и данас постоји десетак обимних кодекса, препознатљивих на први поглед. Јавља се осећај дубоког поштовања и дивљења према онима који су уз највеће ризике све чинили на њиховом очувању.

Архиепископ Данило живи читав век после Саве и тад за његовог живота чини се нешто што је дотле било незамисливо. У оквиру своје градње Богородичине цркве у Пећи предвиђена је и могућност да се у храму служи и на грчком. Слично се дешава и са појавом зборника Пуна Синтагма (што је поред већ постојеће Крмчије чија функционалност кроз протеклих сто година било и сувишно). Онима који су већ били захваћени идејама сепаратизма/централизма (?) ни Пуна Синтагма није била довољна, већ се приступило стварању новог зборника где су поменуте идеје постале још израженије. То

је такозвана Скраћена Синтагма. Ове појаве су одиграле велику улогу у подели српског друштва и Цркве. Тако су путеви цара Душана на стварању царства и патријаршије наишли на осуду од дела српског народа. Неповољан ток догађаја после цареве смрти кроз опадање српске државе и надирања Турака као да је да за право песимистима и присталицама идеје из Скраћене Синтагме.

Из тих разлога дошао је и последњи Данилов настављач, биограф патријарха Саве IV а можда истовремено и редактор зборника Живота краљева српских. Отуда и велике и непремостиве разлике у оквиру једног зборника пре „конволута“ него зборника идејно повезаних делова. Ту се осуђују поступци српских владара, говори се о наводно оштрој и оправданој реакцији Цариграда (ипак само на нивоу шизме/раскола, а не анатеме/проклетства, како то жели да представи нова наука). Ту је све могуће, монах лаик прихвата се да реши наводни црквени спор између Српске Цркве и Цариграда и то, по тврђењу биографа, у приликама кад је и патријарх Сава био против такве мисије. У науци се о томе расправља као потпуно могућем и реалном. Зачуђује да и један богослов са високим научним степеном тврди да је тако нешто било могуће.

Под утицајем таквог писања створило се и дубоко укоренило предање да је Душан био у рату са Црквом (тукао монахе по Светој Гори, на коњу улазио у храм и копљем узимао нафору, одузимао црквена имања) Људи таквих убеђења стално понављају исту причу и имају подршку самог врха Српске Цркве.

Овакво расположење дела српског народа потпомаже и Беч (Јагић, Јиречек, Руварац, Станојевић, Радонић, Ивић...) и ради на томе да се истакне тобожњи значај Маричке битке о којој се скоро ништа не зна и 1371. узме као кључни датум (међаш) српске историје, уместо у народу дубоко укоренењеног схватања о значају Косовске битке (1389). Мајстори поретка смишљено све чине да преко „академика“ значај Косовске битке и обесмисле срж Косовског предања о судбоносној издаји које по новој науци уопште није било.

Теодосију се приписује и житије Петра Коришког где се износи „историја“ једног пустињског подвижника чије деловање се у многоструку разликује од активности оснивача и поглавара посебне Цркве. Код Саве постоји низ елемената и у животу и у раду који га чине јединственим. За разлику од тога, житије Петра Коришког оставља утисак да је могло настати само и на основу „лектире“ по „имјарек“ систему уз навођење једино неколико конкретних података (?).

Неслагања постоје у сведочењу самих извора и придавање већег значаја једном у односу на остале граници се са „дрскошћу“ и делује прилично обесхрабрујуће на онога ко се њима бави. Отуда не чуди и често присутне разлике у ставовима аутора што не мора да

значи да је резултат неког „ината“, већ је израз искреног убеђења изражено у одговарајућем ставу.

Кад биограф говори о броју и распореду српских задужбина – где Немања не заостаје много иза Милутина – понашање српских владара могло би да се оцени као „расипничко“ (Цариград, Атос, Јерусалим, подручја латинског света...). Примера сличног понашања код других народа као да нема...

Уобичајени израз „два краљевства“ кад је реч о односима краљевске браће Драгутина и Милутина доводи у сумњу његову умесност – Црква је једна и делује на подручју целе српске државе, што важи у великој мери за војску и односе са спољним светом.

Писци су у извесној мери „гласни“ и доступни – остављају помен и траг о себи. О градитељима се мало конкретно зна и закључци се праве према аналогијама са малобројним познатим подацима. Врхунских градитеља који граде знаменита здања манастирских храмова који су опстали својом отпорношћу према природним стихијама, где у првом реду стоје потреси који су односили читаве градове. Од некадашњег збира грађевина око саборног храма неког манастира новије време дочекују само храмови. Та чињеница се објашњава тиме што су храмове градили посеби, одабрани извођачи, док остала околна здања потичу од мање вештих људи и мање трајног материјала.

Људи способни за послове ове врсте код Срба као да нису познати по имену, нити је познат начин како би се они могли образовати, што не чини част ни држави ни владарима оног времена. Морало је бити даровитих људи за послове такве врсте, али о њима нема вести. Не зна се ни да су се спремали негде ван кад то већ није могло да буде у својој земљи. Храмовне грађевине су одолевале кроз векове. Друга је ствар ако их руши људска рука, чега је такође било и кроз векова пре ропства а још више кроз векове робовања иновверном освајачу, али градитељи из ранијег времена су немоћни и не могу бити „одговорни“ за такве појаве.

Са сликарима је на први поглед једноставније. Њихово образовање се одвија лакшим путем и потребна (пред)знања се лакше стичу и могуће је почетничке грешке се лакше отклањају и неутралишу. Дешава се то једноставним „премазивањем“ до којег не мора доћи само услед политичких и идеолошких превирања и измена. На „премазивање“ првобитних представа услед непрепознавања уметничког поступка у стручној литератури се најређе помишља. Супротно од тога чини нова српска наука. По наметнутом комплексу о кривицама и неспособностима Срба услед расних (што да се од тога бежи) и верских разлога (Латини, Беч, Коминтерна, Хитлер, поредак), Срби се „повлаче“ и одричу много чега. Све су тобож радили неименовани грчки сликари који

долазе у Српску земљу са стране. Као да Срби нису били способни да обаве послове те врсте.